

Social Science Tribune, 2026, 24 (81)

Print ISSN: 1105-1167 Online ISSN: 3057-6172

Copyright © 2026 The Author(s)

This work is licensed under the Creative Commons

Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Εισαγωγή:

Χαρτογραφώντας διαθεματικές επιστημολογίες φύλου στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές σπουδές

Έλενα Τζελέπη #

*Στη μνήμη της Ελένης Βαρίκα και της
αγωνιστικότητάς της για ένα δημοκρατικό
πανεπιστήμιο του κόσμου*

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Φιλοσοφίας, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, e-mail: etzelep@uth.gr

Introduction: Mapping Intersectional Gender Studies in the Humanities and Social Sciences

Elena Tzelepis*

*In memory of Eleni Varikas and her
fighting spirit for a democratic global
university*

* Associate Professor, Department of History, Archaeology and Social Anthropology, University of Thessaly

Στο δοκιμιακό βιβλίο της *Τρεις Γκινέες*, που εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1938, λίγο πριν ξεσπάσει ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, η Βιρτζίνια Γουλφ επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα που της έχει απευθύνει με μια επιστολή του ένας πανεπιστημιακός σχετικά με το πώς μπορούμε να αποφύγουμε τον πόλεμο. Αποκρινόμενη σ' αυτό το κάλεσμα, οραματίζεται ένα νέο πειραματικό και συμπεριληπτικό Πανεπιστήμιο που θα προσπαθεί να κατανοεί τις ζωές και τις ιδέες άλλων ανθρώπων (Woolf, 2017). Σε μία ομιλία του στην Αθήνα το 1999, ο φιλόσοφος Ζακ Ντερριντά αναρωτιέται για το μέλλον του πανεπιστημίου σε σχέση με τη διεθνή συγκυρία, την κυριαρχία του κράτους-έθνους και την φαντασίωσή του περί αδιαίρετης κυριαρχίας, την οικονομική εξουσία των εθνικών και διεθνών κεφαλαίων, αλλά και την επέκταση των ψηφιακών τεχνολογιών. Οραματίζεται ένα πανεπιστήμιο «άνευ όρων» στο οποίο οι νέες ανθρωπιστικές επιστήμες θα αποτελούν αδιαπραγμάτευτο τόπο αντίστασης στις κοινωνικές αδικίες, και η γνώση δεν θα αποτιμάται με τους κανόνες της αγοράς και της πρακτικής εφαρμοσιμότητας. Υπερασπιζόμενος την αυτόνομη ερωτηματοθεσία του ακαδημαϊκού έργου και το δικαίωμα να λέγεται δημόσια καθετί που απαιτούν η έρευνα, η διδασκαλία και η απρόσκοπτη κριτική σκέψη, ο Ντερριντά αντιπαραβάλλει στην κυριαρχία την έννοια του απροϋπόθετου: μια έννοια που παραπέμπει στην χωρίς εξουσία ισχύ της κριτικής σκέψης η οποία διασφαλίζει στο πανεπιστήμιο την ελευθερία της δράσης του (Ντερριντά, 2004). Το 2015, φοιτητικές διαδηλώσεις στο Πανεπιστήμιο του Κέιπ Τάουν διεκδικούν την απομάκρυνση από την πανεπιστημιούπολη του αγάλματος του Cecil Rhodes, μεγιστάνα επιχειρηματία με ρατσιστικές πολιτικές. Το σύνθημά τους '#RhodesMustFall' πυροδότησε ένα διεθνές κίνημα που ζητούσε την αποαποικιοποίηση των πανεπιστημίων διεθνώς θέτοντας υπό αμφισβήτηση τις νόρμες της δυτικοκεντρικής σκέψης και της λευκής υπεροχής, και διακινώντας αιτήματα για προγράμματα σπουδών που εστιάζουν στην πολυφωνία, την συμπερίληψη και τον εκδημοκρατισμό της γνώσης (Bhambra, Gebrial, and Nişancıoğlu, 2018).

Πώς συνεχίζει να πορεύεται σήμερα το πανεπιστήμιο, με τι σκέψεις, δράσεις, και όραμα, σ' αυτούς τους καιρούς κοινωνικών ανισοτήτων, εκμετάλλευσης, γενικευμένης επισφαλειοποίησης, πολεμικής αγριότητας, αποικιακής βίας, και περιβαλλοντικής κρίσης; (Butler και Αθανασίου, 2016: 265-

270). Πώς μπορεί να αναχαιτίζει τις συνθήκες που παράγουν κοινωνική οδύνη; Πώς μπορεί να αντιστέκεται στην πολιτική απελπισία και τις επιθέσεις στην ακαδημαϊκή ελευθερία και να ανταποκρίνεται στην επείγουσα ανάγκη για κριτική σκέψη; Πώς οικοδομεί ένα διαφορετικό μέλλον ισότιμης συνύπαρξης και καταπολέμησης των διακρίσεων, ιδιαίτερα όταν αυτό που επίσης περιέρχεται σε κρίση στην εποχή μας είναι το ισότιμο προσπελάσιμο δημόσιο και κοινό αγαθό της παιδείας; Σε τι συνίσταται η ηθικο-πολιτική ευθύνη του πανεπιστημίου να αναμετριέται κριτικά με τις παραδόσεις του και τις μεθοδολογίες γνώσης που εμπέδωσαν ιεραρχικές κατηγοριοποιήσεις για το τι μετράει ως ανθρώπινο και τι όχι, ή όχι ακριβώς, με βάση έμφυλα, φυλετικά, ταξικά, εθνικά και ικανοκεντρικά κανονιστικά ιδεώδη; Πώς το σύγχρονο πανεπιστήμιο προσεγγίζει και αναστοχάζεται εγκαθιδρυμένα επιστημονικά πεδία με διεπιστημονικό (interdisciplinary) και πολυεπιστημονικό (multidisciplinary) τρόπο, διανοίγοντάς τα σε θεωρητικές σκευές και αναλυτικά εργαλεία όπως το φύλο, η φυλή, η κοινωνική τάξη, η εθνικότητα, το σώμα, και τα δικαιώματα;

Τέτοιου είδους ερωτήματα, που δεν απαντώνται προγραμματικά και οριστικά, έχουν αναδειχθεί τις τελευταίες δεκαετίες, κινητοποιώντας κριτικές επιστημολογίες που έχουν ανανεώσει δραστικά τις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες. Το κριτικό έργο του Πανεπιστημίου δεν είναι αποσυνδεδεμένο από το κοινωνικό γίνεσθαι, αλλά ανταποκρίνεται στην εκάστοτε κοινωνική συγκυρία -στα ερωτήματα και τις προκλήσεις που εκείνη θέτει κάθε φορά. Η έρευνα βγαίνει από τα στεγανά όρια του ακαδημαϊκού ιδρύματος, συναντιέται με ανθρώπινες κοινότητες και αναμετριέται με επείγοντα διακυβεύματα της εποχής. Η κοινωνία, δηλαδή οι ασύμμετρες κοινωνικές σχέσεις που τη συνθέτουν, είναι το ανοιχτό, ζωντανό πεδίο αναφοράς της έρευνας και της θεωρητικής σκέψης που διαμορφώνονται εν κινήσει και εν τω γίνεσθαι επιτρέποντας πολλαπλές ερμηνευτικές περιγραφές του κόσμου. Η κοινωνική έρευνα και η κοινωνική θεωρία αφουγκράζονται την κοινωνική πραγματικότητα και επεξεργάζονται τροχιές ανάλυσης και μετασχηματισμού της. Οι επεξεργασίες τους έχουν δημόσιο χαρακτήρα, αφού παρεμβαίνουν στη δημόσια σφαίρα, ειδικά όταν αυτή διαπερνιέται από βίαιες αποσιωπήσεις των

συνθηκών εκείνων που καθιστούν κάποιες ζωές (α)διανόητες και (μη) βιώσιμες (Αβραμοπούλου και Παπαγαρουφάλη, 2024).

Οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες δεν συνιστούν μια συνεκτική ολότητα, αλλά είναι ετερογενείς ως προς τις ιδιαίτερες γνωσιοθεωρητικές τους δεσμεύσεις. Οι γνωστικοί κλάδοι που εμπλέκονται στις διεπιστημονικές συναντήσεις εντός των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, αλλά και μεταξύ κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών και τεχνών, ή οι συνομιλίες των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών με θετικές επιστήμες ή επιστήμες της ζωής, δεν συμπαρατίθενται απλώς αλλά διασχίζουν τις αμοιβαίες οριοθετήσεις τους και ενδεχομένως επερωτούν εποικοδομητικά και μετασχηματίζουν ο ένας τον άλλον, παράγοντας μια νέα στάση και θέση παραγωγής και κυκλοφορίας της γνώσης. Από τέτοιες διεπιστημονικές ωσμώσεις προκύπτουν νέα αντικείμενα στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές σπουδές όπως οι σπουδές φύλου, οι κουήρ σπουδές, οι πολιτισμικές σπουδές, οι μετααποικιακές και αντιαποικιακές σπουδές, οι μαύρες σπουδές, οι αυτόχθονες σπουδές, και οι σπουδές αναπηρίας.

Το διακύβευμα αυτών των επιστημονικών πεδίων που αποτελούν το «μετα-» των παραδοσιακών ανθρωπιστικών επιστημών αφορά το πώς παρεμβαίνουμε στις αναπαραστάσεις, στα ιδεολογήματα, και τις θεσμικές διαδικασίες της ουμανιστικής και θεολογικής παράδοσης του πανεπιστημίου που εισήγαγαν τις ανδρικές, λευκές, ταξικές, ικανοκεντρικές, και ετεροπατριαρχικές συντεταγμένες στο ανθρώπινο και τον ανθρωπισμό. Αφορά το ερώτημα ποια υποκείμενα και ποιοι πληθυσμοί καθίστανται μη διανοητά ως ανθρώπινα μέσα από την επιβολή, εμπέδωση ή κανονικοποίηση των εκάστοτε κυρίαρχων ρυθμιστικών επιταγών. Αφορά το ποιοι σχηματισμοί ετερότητας περιθωριοποιούνται με βάση τους εκάστοτε ισχύοντες συσχετισμούς δυνάμεων. Αφορά το πώς εντοπίζουμε την επιστημική βία που ασκούν οι ηγεμονικές πολιτισμικές κατευθύνσεις για το τι λογίζεται 'ανθρώπινο' και 'κανονικό' εγκλωβίζοντας κάποιες υποκειμενικότητες -λόγω φύλου, φυλής, κοινωνικής τάξης, εθνικότητας, σεξουαλικότητας, και αρτιμέλειας- σε οντολογίες υπεξούσιων ταυτοτήτων. Αφορά το πώς ανάγουμε τα υπεξούσια και ετεροπροσδιορισμένα ως «άλλα» υποκείμενα σε σημείο αναφοράς και δράσης λαμβάνοντας παράλληλα υπόψιν την ετερογένεια και πληθυντικότητα του

«εμείς». Αφορά, τέλος, το πώς το σύγχρονο δημόσιο πανεπιστήμιο μετασχηματίζεται ώστε να δίνει χώρο σε «άλλες, πληθυντικές τεχνοαισθητικές και τεχνογεωγραφικές επιστημολογίες, οι οποίες, [...] αποκαλύπτουν και από-φυσικοποιούν τις αιτίες των ανισοτήτων, αναδεικνύουν εναλλακτικές κοσμοαντιλήψεις, ανακατασκευάζουν αξίες, σχεδιάζουν διεξόδους» (Λυκουριώτη, 2021: 356).

Οι Σπουδές Φύλου συνιστούν ένα πεδίο διεπιστημονικής και πολυφωνικής παραγωγής γνώσης, το οποίο εστιάζει στο ρόλο που διαδραματίζει η αναλυτική κατηγορία του φύλου στην ανάλυση των σχέσεων εξουσίας και των διαδικασιών υποκειμενοποίησης, αλλά και των πρακτικών χειραφέτησης και κοινωνικού μετασχηματισμού. Έχουν πολιτογραφηθεί (όχι χωρίς εντάσεις) ως γνωστικό αντικείμενο που έχει θέση στα προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών του ακαδημαϊκού χάρτη, είτε αυτοτελώς είτε μέσω της διάχυσης σε επιμέρους επιστημονικά πεδία. Ωστόσο, η παρουσία των Σπουδών Φύλου στο Πανεπιστήμιο δεν έχει απλώς στόχο την αθροιστική ένταξη αυτού του γνωστικού πεδίου στις ισχύουσες κατηγορίες γνώσης, έρευνας και οργάνωσης του πανεπιστημίου, αλλά και την αναμόρφωση αυτών των θεσμικών πλαισίων και την κριτική παρέμβαση στο περιεχόμενο και στις ίδιες τις διαδικασίες παραγωγής γνώσης, έρευνας και διδασκαλίας. Αφορούν, δηλαδή, την κριτική αναστοχαστική πολιτική της γνώσης, τον τρόπο και τόπο παραγωγής και κυκλοφορίας της, όπως αναδιαμορφώνονται από την πλευρά των υπεξούσιων γνώσεων.

Στο πεδίο των Σπουδών Φύλου διασταυρώνονται η θεωρητική ανάλυση, η κοινωνική εμπειρία και η πολιτική πράξη. Ειδικότερα, στις διατομές φεμινιστικής σκέψης και θεωριών φύλου αλλά και θεωρίας της αποδόμησης, ψυχαναλυτικής θεωρίας, μαύρης ριζοσπαστικής σκέψης, και μετααποικιακής και αντιαποικιακής σκέψης από τη μία, και φεμινιστικής πρακτικής από την άλλη, αναδύθηκαν προβληματικές όπως: η διαπλοκή κοινωνικού πλαισίου, εξουσίας και υποκειμενικότητας (πώς, για να θυμηθούμε την Σιμόν ντε Μποβουάρ, «Δεν γεννιέσαι γυναίκα, αλλά γίνεσαι», πώς δηλ. το φύλο είναι κοινωνικό και όχι βιολογικό), η κριτική αναπλαισίωση της σχέσης βιολογίας και λογοθετικών πρακτικών (πώς η βιολογία δεν είναι μια προ-πολιτική και προ-πολιτισμική βάση πάνω στην οποία ο πολιτισμός γράφει τις έμφυλες επιταγές

του αλλά απορρέει από τα πολιτισμικά συγκείμενα), η συνύφανση γλώσσας και υποκειμενικότητας (πώς η γλώσσα διαμεσολαβείται από κανονιστικές ιδεολογίες αλλά και πώς αποδεσμεύεται από τις εδραιωμένες της συμβάσεις), καθώς και οι πολιτικές της «τοποθετημένης γνώσης», όπως το διατύπωσε η Donna Haraway (Haraway, 2021) (πώς η ενσώματη εμπειρία υποκειμένων που έχουν εκτοπιστεί στο περιθώριο της πολιτικής κοινότητας λόγω έμφυλων, φυλετικών, εθνικών, ταξικών, και ικανοκεντρικών διακρίσεων, αποτελεί πεδίο παραγωγής εναλλακτικών γνώσεων και αγωνιστικών διεκδικήσεων).

Οι Σπουδές Φύλου διερευνούν τον καθοριστικό ρόλο που επιτελεί το φύλο ως κριτική έννοια και αναλυτική κατηγορία στην κατασκευή πολιτισμικών σημασιών και τη δόμηση κοινωνικών ανισοτήτων. Επεξεργάζονται πώς το φύλο ανασηματοδοτείται σε διαφορετικά πολιτισμικά και ιστορικά συμφραζόμενα. Χρησιμοποιούν την οπτική του φύλου ως εργαλείο για την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους εννοιολογείται ο εαυτός και επιτελούνται οι υποκειμενοποιήσεις σε διαφορετικά συμφραζόμενα της κοινωνικής ζωής και της κοινωνικής οργάνωσης. Τα δίπολα εαυτός/άλλος, πολιτισμός/φύση, νους/σώμα, δημόσιο/ιδιωτικό, και άνδρας/γυναίκα, καθώς και οι ουσιοκρατικές κατηγοριοποιήσεις του «γυναικείου» στη θέση της φύσης, της βιολογίας και του οίκου, ενώ του «ανδρικού» στη θέση της ίδιας της υποτιθέμενα οικουμενικής ανθρώπινης ιδιότητας, του πολιτισμού, του ορθού λόγου, και της πόλης είναι καταστατικές δομήσεις της πατριαρχίας που οι Σπουδές Φύλου έχουν αναλύσει κριτικά. Όπως εξηγεί η Αθηνά Αθανασίου:

[..] η μεταφυσική του ατομικού, αυτάρκους και ενοποιημένου έλλογου εαυτού συσχετίζεται αναλυτικά με την ιστορική άρνηση της ανθρώπινης ιδιότητας στις γυναίκες. Ο ουμανιστικός ορθολογικός εαυτός εκλαμβάνεται ως ιδεολόγημα της πατριαρχικής ιδεολογίας που καθιστά τη γυναικεία εμπειρία επιμεριστική και ασήμαντη. Ως ακρογωνιαίος λίθος της πολιτικής φιλοσοφίας της νεωτερικότητας που κληροδότησε ο Διαφωτισμός, η μεγάλη αφήγηση του οικουμενισμού επιφύλασσε στις γυναίκες μια θέση προβληματική και παράδοξη ως προς την αφηρημένη και αντιφατική ιδέα του ανθρώπου και του πολίτη (Αθανασίου, 2006: 27).

Το ερώτημα που ανακύπτει είναι το εξής: Πώς η λογική της ‘ φυσικής διαφοράς’ των φύλων χρησιμοποιείται παραδοσιακά ως πολιτικό εμπόδιο στην ισότητα, ενώ το φυσικό δίκαιο της ελευθερίας των ανδρών και της υποτέλειας των γυναικών που εμπέδωσε η νεότερη φιλοσοφία καθίσταται το θεμέλιο της πολιτικής νομιμότητας, πάνω στο οποίο η ανισότητα παρουσιάζεται ως ασήμαντη και αόρατη; Πώς, δηλαδή, αναδύεται η αντίφαση μεταξύ των καθολικών δικαιωμάτων και της πρακτικής του αποκλεισμού στον χώρο νομιμοποίησης της φύσης, και συγκεκριμένα της «φύσης» των γυναικών και της μητρότητας; Όπως θα αναδείξει η Ελένη Βαρίκα που έχει ασχοληθεί με την ιστορικότητα του φύλου ως οργανωτική αρχή του πολιτικού, μέσα από στρατηγικές εκμάθησης, πειθάρχησης και καταστολής, κατασκευάζεται στη δυτική νεοτερικότητα η φύση του homo economicus άνδρα αρχηγού του οίκου που είναι ελεύθερος να αφοσιωθεί απερίσπαστος στο δημόσιο συμφέρον παράλληλα με τη φύση της γυναικείας αρετής που ταυτίζεται με την εξάρτηση, την υποτέλεια και την ετερονομία. Αυτή η κατηγορηματική και πατριαρχική κανονικότητα του φύλου συσκοτίζει την πολλαπλότητα του φύλου και καθιερώνει μια δυαδική λογική φυσικής ιεραρχίας και ουσιαστικής συμπληρωματικότητας (Βαρίκα, 2000). Οι Σπουδές Φύλου αποκαλύπτουν τις διαδικασίες κοινωνικών αποκλεισμών και την αυθαίρετη εδραίωση θέσεων υποκειμενικότητας, υποτέλειας σε κάποιες περιπτώσεις και υπεροχής σε άλλες, ως «φυσικές».

Οι Σπουδές Φύλου αντλούν από τις φεμινιστικές κινητοποιήσεις που έχουν υπερασπιστεί το δικαίωμα στην εκπαίδευση των γυναικών και των θηλυκοτήτων, τα εργασιακά δικαιώματά τους, την αυτοδιάθεση του σώματος και τον αναπαραγωγικό αυτοπροσδιορισμό, που έχουν αντιταχθεί στην ποινικοποίηση της άμβλωσης και τη φυσικοποίηση της οικιακής έμφυλης βίας και του βιασμού, και που έχουν καταδικάσει την ομοφοβία και την τρανσφοβία. «Το προσωπικό είναι πολιτικό», μας μαθαίνει το βορειοαμερικάνικο φεμινιστικό κίνημα τη δεκαετία του 1970 υποδηλώνοντας πώς οι καθημερινές έμφυλες ανισότητες ενάντια στις γυναίκες εντός του οίκου συναρτώνται από τις ιεραρχήσεις και την κοινωνική βία στη δημόσια σφαίρα. Το σύγχρονο φεμινιστικό κίνημα Ni Una Menos στην Λατινική Αμερική έχει συσπειρωθεί διεθνώς γύρω από το αίτημα να μην ανεχτούμε «ούτε μία λιγότερη» λόγω της

έμφυλης βίας κατά των γυναικών και των θηλυκοτήτων, και να μην επιτρέψουμε τον ρατσισμό εναντίον των αυτόχθονων. Οι στόχοι της έμφυλα ευαισθητοποιημένης πολιτικής πράξης, αξίζει να σημειωθεί, διαφοροποιούνται σε κοινωνικο-οικονομικά και γεωπολιτικά συγκείμενα αλλά και έρχονται σε σύγκρουση και αντιδικία, π.χ. ο λευκός αστικός φεμινισμός κατηγορήθηκε για τη μεροληψία του όσον αφορά τα ζητήματα καταπίεσης και διεκδίκησης των μαύρων γυναικών, των γυναικών εκτός της τροχιάς του δυτικού πολιτισμού ή των γυναικών εντός της Δύσης αλλά φτωχοποιημένων και στερημένων από βασικά κοινωνικά δικαιώματα. Στις διαφορετικές εκφάνσεις του φεμινισμού προκύπτουν επίσης εργαλειακές του εκδοχές, όπως ο κρατικός φεμινισμός και λόγοι των ΜΚΟ που χρησιμοποιούν τη φεμινιστική οπτική σαν ένα άλλοθι αναπαραγωγής ιεραρχικών, καπιταλιστικών και νεοφιλελεύθερων πολιτικών, ή εκδοχές που βασίζονται στην προώθηση της ατομικής ελευθερίας ενάντια στη συλλογική και κοινωνική διάσταση των δικαιωμάτων.

Οι Σπουδές Φύλου ανασύρουν το φύλο από το δόγμα του βιογενετικού και το μελετούν όχι ως ζήτημα φυσιολογίας και δεδομένο της φύσης, αλλά ως πολιτισμικό σημαίνον, συγκροτημένη κοινωνική σχέση, επιτελεστικό συμβάν και πεδίο αυτοπροσδιορισμού. Αναδεικνύουν πώς έννοιες που θεωρούνταν ότι ανταποκρίνονταν σε «φυσικά» και αυτονόητα δεδομένα αντικειμενικού χαρακτήρα, όπως το φύλο, το σώμα και η σεξουαλικότητα, αναδεικνύονται σε κοινωνικές και πολιτισμικές επιτελέσεις που αποκτούν πολλαπλά νοήματα σε διαφορετικούς τόπους και χρόνους. Χωρίς να αποποιούνται την βιολογία, οι σπουδές φύλου διερευνούν πώς η επιστήμη και το νομικό πλαίσιο εμπλέκονται στην κοινωνική ρύθμιση της έμφυλης ενσώματης εμπειρίας. Εξετάζουν το σώμα ως το ιστορικό προϊόν ενός δικτύου λόγων, γνώσεων, σχέσεων, συσχετισμών ισχύος και αληθιακών σχηματισμών γύρω από τις σημασιοδοτήσεις του. Στις συναντήσεις τους με τις κουήρ σπουδές, αποδομούν την έμφυλη ετεροκανονιστικότητα του διπόλου άνδρας/γυναίκα. Σώμα, φύλο, και σεξουαλικότητα δεν σχετίζονται με τελεολογικά και προκαθορισμένα οντολογικά σχήματα αλλά επιτελούνται με ασταθείς όρους. Το σώμα και η σεξουαλικότητα είναι υλικά πάνω στα οποία δεν έχουμε κυριότητα (Αβραμοπούλου και Χαλκίδης, 2022). Οι Σπουδές Φύλου επίσης μελετούν το φύλο σε σχέση με τις αποικιακές ιστορίες στις οποίες εντάσσεται. Όπως

αναλύει, για παράδειγμα, η Hortense Spillers, η δουλειά οδήγησε σε μια μορφή αποεμφυλοποίησης του μαύρου σώματος, στερώντας από τα μαύρα υποκείμενα ένα αναγνωρίσιμο φύλο (Spillers, 2023).

Στο πλαίσιο των Σπουδών Φύλου έχει αναπτυχθεί η μεθοδολογία της διαθεματικότητας (intersectionality) όπου το φύλο, ως πεδίο κοινωνικής υποκειμενικότητας και σχέσεων εξουσίας, μελετάται στις καταστατικές του συναρθρώσεις με άλλες περιοχές κοινωνικών και πολιτισμικών σχηματισμών εξουσίας και ιεραρχίας, όπως η φυλή, η κοινωνική τάξη, η ιδιότητα του/της πολίτη, η κοινότητα, η φυλή, η σεξουαλικότητα, το σώμα- τόσο το ατομικό όσο και το πολιτικό (Crenshaw 1989, Carastathis, 2016, Ζαββού 2021). Έτσι, το έμφυλο σώμα παύει να είναι ασφαλώς περιγεγραμμένο μέσα στις, και μέσα από τις, προκαθορισμένες πρακτικές ταυτοποίησης που οργανώνονται από τους εκάστοτε κυρίαρχους κανονιστικούς σχηματισμούς λόγου, και κατανοείται σε σχέση με τα διαφορετικά, δυναμικά πολιτισμικά και ιστορικά του συγκείμενα. Η κριτική συνειδητοποίηση και ανάλυση των διασταυρώσεων του φύλου με άλλους παράγοντες υποκειμενοποίησης αποτελεί κρίσιμο εργαλείο για την κατανόηση των κοινωνικών και πολιτισμικών σχέσεων στις σημερινές μετααποικιακές και καπιταλιστικές κοινωνίες. Εκκινώντας από μια κριτική στην ουσιοκρατική εννοιολόγηση της ταυτότητας, η διαθεματική προσέγγιση δίνει έμφαση στο πώς συναρθρώνονται και τέμνονται διαφορετικές εκφορές σχέσεων εξουσίας, όπως ο σεξισμός, η ομοφοβία και τρανσφοβία, οι ταξικές διακρίσεις, ο ρατσισμός και η αναπηροφοβία.

Οι διαθεματικές Σπουδές Φύλου φωτίζουν και αναστοχάζονται τη σύνθετη ιστορική πραγματικότητα διασταυρούμενων ευαλωτότητων, καταπιέσεων, και φαινομένων εκμετάλλευσης και αδικίας. Η ευαλωτότητα δεν αναφέρεται απλώς σε μια γενικευμένη ανθρώπινη κατάσταση, αλλά στην ιστορικά προσδιορισμένη κοινωνικοπολιτική διαχείριση και ρύθμιση των όρων έκθεσης στην παραβίαση, την επιτήρηση, την ανισότητα και την αδικία· και αυτοί οι όροι είναι κοινωνικά διαμορφωμένοι και εμπεδωμένοι ως ταξικοί, έμφυλοι, σεξουαλικοί, εθνικοί, φυλετικοί και ικανοκεντρικοί. Επιδρώντας σε ταξικά εκμεταλλεύσιμα, εμφυλοποιημένα και φυλετικοποιημένα σώματα που δεν συμμορφώνονται με τα κανονιστικά ιδεώδη, οι μηχανισμοί εξουσίας τα μετατρέπουν συστηματικά σε αναλώσιμη, απαλλοτριώσιμη και απορριπτέα

σωματική ύλη εγκλωβίζοντάς τα σε αυτό που ο κριτικός της μετααποικιακής σκέψης Φραντς Φανόν περιγράφει ως «ατμόσφαιρα βίας» (Fanon, 2004).

Οι διαθεματικές Σπουδές Φύλου, επομένως, παρέχουν μια διεπιστημονική κατανόηση των εργαλείων για την κριτική επεξεργασία των μορφών έμφυλων ανισοτήτων που διαμορφώνονται στον κόσμο σήμερα, συμπεριλαμβανομένων των ακροδεξιών και νεοσυντηρητικών επιθέσεων εναντίον της λεγόμενης «ιδεολογίας φύλου» (Butler, 2025). Αυτές οι νεοσυντηρητικές ιδεοληψίες, που προωθούνται και εργαλειοποιούνται από κύκλους ακροδεξιών και θρησκευτικών οργανώσεων, τροφοδοτούν κοινωνικό πανικό και ρητορική μίσους ενάντια στη θεωρία του φύλου, την πολιτική έμφυλης ισότητας και τα ΛΟΑΤΚΙ+ δικαιώματα. Σε συνδυασμό με την ξενοφοβία και αμαθείς επιθέσεις στην κριτική φυλετική θεωρία, αυτός ο πανικός δαιμονοποιεί τις διεκδικήσεις για κοινωνική δικαιοσύνη και αυτοδιάθεση, ενώ ισχυροποιεί τον εθνικισμό. Στον αντίποδα του αντι-διανοουμενισμού και του ρατσισμού, οι διαθεματικές Σπουδές Φύλου αναδεικνύουν ιστορίες διεκδικήσεων και παρέχουν το μετασχηματιστικό πλαίσιο αντίστασης σε μορφές κυριαρχίας—ένα πλαίσιο με διεθνικές και πολύγλωσσες αναφορές.

Η διαθεματικότητα, λοιπόν, αρθρώνεται ως μια εννοιολογική, πολιτισμική και πολιτική πρακτική που προκαλεί κρίση στις ρυθμιστικές κατηγορίες της κοινωνικής σημασιοδότησης, και αναλαμβάνει να ανασυμβολίσει το συμβολικό με τρόπο που δίνει χώρο στα καταπιεσμένα και λογοκριμένα υποκείμενα και τις κοινότητές τους. Αναδεικνύει την αλληλεπίδραση μεταξύ της ετεροπατριαρχικής και ρατσιστικής βίας και των πολλαπλών συλλογικών ή και μοναχικών αντιστάσεων μας. Όπως έχει αναπτύξει το Τζούντιθ Μπάτλερ, τα υποκείμενα εγκαλούνται συνεχώς από την επανάληψη έμφυλων και άλλων νορμών, η υλοποίησή τους είναι ωστόσο ατελής· καθώς τα υποκείμενα ιδιοποιούνται αναστοχαστικά τους τραυματικούς όρους μέσα από τους οποίους έχουν συγκροτηθεί, και καθώς ανταποκρίνονται στο απαιτητικό κάλεσμά τους, ενσωματώνουν εκ νέου και αναδιατάσσουν τις συνθήκες αυτές του τραύματος και της απώλειας. Και το κάνουν αυτό από κοινού, δημιουργώντας δημόσιο χώρο και χρόνο για διαφορετικές χειραφετησιακές μορφές του να είσαι-από-κοινού. Πρόκειται για μια ατέρμονη επιτελεστική αλληλεπίδραση τρωτότητας και δυνατότητας, ενσωμάτωσης και

αντίστασης, ιδιοποίησης και ανατροπής (Μπάτλερ, 2009). Στο επίπεδο της πρακτικής της διδασκαλίας, η διαθεματικότητα μετατρέπει την αίθουσα σε εργαστήριο πολυφωνίας χωρίς αξιώσεις αυθεντίας, ενθαρρύνοντας τη δυνατότητα των μελών αυτής της κοινότητας να σκέφτονται από κοινού και να φαντάζονται έναν διαφορετικό κόσμο πέρα από τις σύγχρονες μορφές νομιμοποιημένης βίας.

Τι συμβαίνει όμως όταν οι Σπουδές Φύλου, ιδρυματοποιημένες πια με διδακτικές και ερευνητικές θέσεις και χρηματοδότηση στο πανεπιστήμιο χάνουν την επαναστατικότητα τους αφομοιώνοντας κανονιστικές δομές; Θα επικαλεστώ εδώ την αγωνία του Ζακ Ντερριντά που σε ένα σεμινάριό του το 1984 στο ριζοσπαστικό ερευνητικό κέντρο σύγχρονης κριτικής θεωρίας Pembroke Center του Πανεπιστημίου Brown αναρωτιέται αν τελικά οι «γυναικείες σπουδές» κινδυνεύουν να γίνουν μια κηρύθρα στην κυψέλη του φαλλοκεντρικού νεοτερικού πανεπιστημίου (Derrida, 2005). Και τα πράγματα περιπλέκονταν αν αναρωτηθούμε, όπως προτρέπει η Wendy Brown, τι συμβαίνει όταν οι σπουδές φύλου που μελετούν το αντικείμενό τους ως ανοιχτό ερευνητικό σημαίνουν ανατρέπουν και μετουσιώνουν το φύλο ενώ το γνωστικό πεδίο παραμένει; (Brown, 2005). Η ιστορία των Σπουδών Φύλου συντίθεται από διαφορετικές στιγμές-ορόσημα, από την εισαγωγή της αναλυτικής κατηγορίας της έμφυλης διαφοράς ως κριτική στο «γυναικείο» δεύτερο φύλο και την γυναίκα ως αρνητική αναπαράσταση, στην αποδομητική οπτική της κανονικοποίησης του φύλου και των ιεραρχικών δυισμών, στην επιτελεστικότητα του φύλου ως πρακτική διαφοροποιητικής επανιδιοποίησης της έμφυλης νόρμας και στην κουίρ (queer) θεωρία μέσω της αποδομητικής υπέρβασης του φύλου ή της κινητικότητας μεταξύ φύλων. Η συνύπαρξη και ο πλουραλισμός διαφορετικών μορφών φεμινιστικής σκέψης δεν μπορεί να συντηρηθεί σε ομοιογενοποίηση. «Τι θα συμβεί αν αφήσουμε τα αντικείμενά μας να πετάξουν;» αναρωτιέται η Brown. Και συνεχίζει «Πώς λοιπόν κάποια συνεχίζει να επιμένει στις Σπουδές Φύλου χωρίς τον ριζοσπαστικό ορίζοντα πλέον αλλά με την ανησυχία και αμηχανία ότι ανήκει και ότι δεν ανήκει;». (Brown, 2005:115).¹ Αυτή είναι μια μελαγχολική αλλά και υποσχόμενα ανατρεπτική στιγμή. Ο Σίγκμουντ Φρόυντ, στο άρθρο του «Πένθος και Μελαγχολία» (1917), διαφοροποιεί το πένθος από τη μελαγχολία στη συνθήκη

απώλειας. Στη διεργασία του πένθους, καθώς το υποκείμενο έχει συνειδητό έλεγχο της πραγματικότητας, αναγκάζεται να αποδεχτεί ότι το αντικείμενο της απώλειας του δεν υπάρχει πια. Στην δίνη της μελαγχολίας, η απώλεια είναι ασυνείδητη και εμπεριέχει έντονη αμφιθυμία, συνθήκες που δεν επιτρέπουν το υποκείμενο να απαγκιστρωθεί από το αντικείμενο απώλειας. Αντί να αποσυνδεθεί, αρνείται να αποδεχτεί τον θάνατο του άλλου υποκειμένου και το «καταπίνει». Η κατάσταση μελαγχολίας είναι ανατρεπτική ακριβώς επειδή δεν μας επιτρέπει να συμβιβαστούμε με την εγκαθιδρυμένη κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα και αντίθετα προτρέπει να είμαστε σε συνεχή πολιτική εγρήγορση να την αλλάξουμε.

Όπως και σε άλλα ακαδημαϊκά ιδρύματα στον κόσμο, αντίστοιχα και στο ελληνικό δημόσιο πανεπιστήμιο, συλλογικές ιστορίες μελέτης του φύλου αφορούν παράλληλα το σύνθετο ερώτημα της αντινομικής σχέσης ανάμεσα στα φεμινιστικά – ΛΟΑΤΚΙ+ κινήματα και τις έμφυλες διεκδικήσεις στο δημόσιο χώρο από τη μία πλευρά, και την ακαδημαϊκή έρευνα από την άλλη. Το ερώτημα αυτό, όσο παραμένει ενεργό και ανοιχτό προς συνεχή διερεύνηση, πυροδοτεί μία κριτική που, ακριβώς επειδή δεν έχει βεβαιότητα όσον αφορά τις προοπτικές της ή ακόμη και τα μέσα και τους τρόπους υλοποίησής της (Brown, 2005: 114), αναζωογονεί την έρευνα και τη διδασκαλία.

Χωρίς να επιχειρείται εδώ μία εκτενής αποτίμηση των Σπουδών Φύλου στο ελληνικό δημόσιο πανεπιστήμιο, καθώς αυτός δεν είναι σκοπός του παρόντος κειμένου, θα αναφερθώ σχηματικά σε καμπές της διαδρομής τους. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η «Ομάδα Γυναικείων Σπουδών» στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και η ερευνητική ομάδα «Φύλο και Χώρος» στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο διερευνούν ζητήματα που αφορούν τον έμφυλο αποκλεισμό και αορατότητα σε σχέση με τον αστικό σχεδιασμό και την καθημερινή εμπειρία των χώρων (Λαδά, Σ., Μιχοπούλου, Α-Ε., Παντούλη, Ο., και Σαββίδου, Γ., 2024), και προβληματοποιούν την στερεοτυπική διάκριση «ανδρικού» δημόσιου χώρου και «γυναικείου» οικιακού χώρου. Προπτυχιακά Προγράμματα Σπουδών Φύλου λειτουργούν στις αρχές της δεκαετίας του 2000 και μέχρι το 2008 προσφέροντας μαθήματα, σεμινάρια και ημερίδες, και προγράμματα έμφυλης ευαισθητοποίησης στο πλαίσιο χρηματοδότησης από την Ειδική

Υπηρεσία Διαχείρισης του Επιχειρησιακού Προγράμματος Εκπαίδευση και Αρχική Επαγγελματική Κατάρτιση (Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ II).ⁱⁱ Μεμονωμένα μαθήματα στις Σπουδές Φύλου σε προπτυχιακό επίπεδο προσφέρονται σήμερα σε πανεπιστήμια όπως το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, το Πανεπιστήμιο Αιγαίου, το Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, και το Πανεπιστήμιο Κρήτης. Το πρώτο πρόγραμμα προπτυχιακών σπουδών στις Σπουδές Φύλου προγραμματίζεται να λειτουργήσει στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου και να λειτουργήσει από το ακαδημαϊκό έτος 2027-2028. Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών Φύλου αναπτύχθηκαν από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, με πρώτο το αντίστοιχο στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου (που το σημερινό όνομά του είναι Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Φύλο, Πολιτισμός και Κοινωνία» στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας). Εξειδικευμένα μεταπτυχιακά προγράμματα στις Σπουδές Φύλου έχουν θεσπιστεί και λειτουργούν στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (το Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Φύλο, Κοινωνία, Πολιτική»), και στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Σπουδές Φύλου: Μεθοδολογίες, θεωρίες, πολιτικές»). Εργαστήρια με εστίαση στην έρευνα για το φύλο ή στις ερευνητικές μεθοδολογίες μέσα από την αναλυτική σκοπιά του φύλου έχουν συγκροτηθεί στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Εργαστήριο Σπουδών Φύλου, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής) και το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (Εργαστήριο «Πολιτισμός - Σύνορα - Φύλο», Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών).

Αυτό το ειδικό τεύχος επιχειρεί να φιλοξενήσει έργο στο χώρο των Σπουδών Φύλου του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα θεματικών και θεωρητικών προσεγγίσεων, τα άρθρα και η ποίηση που περιλαμβάνονται εδώ υπογράφονται από μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, την τέχνη, και την αρχιτεκτονική, που βρίσκονται σε διαφορετικές στιγμές της ακαδημαϊκής τους πορείας. Ειδικότερα, τα άρθρα αντλούν από επιστημολογικές κατευθύνσεις όπως φεμινιστική και κούιρ θεωρία,

μεταδομιστική θεωρία, μετααποικιακή και αντιαποικιακή κριτική, μαύρος φεμινισμός, ψυχαναλυτική θεωρία, και νέος υλισμός. Το παρόν εγχείρημα συζητά επιστημολογικές απορίες της τρέχουσας ιστορικής στιγμής διερευνώντας τρόπους για να στοχαστούμε την αυτοαφήγηση και την ετερότητα, την αναπαράσταση της έμφυλης βίας στην λογοτεχνία και την τέχνη, την λογοτεχνία στις διατομές με τις κανονιστικές νόρμες, την έμφυλη αναταραχή, και την κοινωνική τάξη, την φεμινιστική και κουήρ αυτοάμυνα, τα μαύρα φεμινιστικά χάστανγκ, την πολιτική υπόσχεση της μπατλερικής επιτελεστικότητας, τη φεμινιστική θεσιακότητα στην τεχνοεπιστημική πρακτική και την περιθλαστική οπτική των Donna Haraway και Karen Barad, την φεμινιστική και αντιαποικιακή κριτική στα ηγεμονικά μοντέλα πολιτιστικής πρακτικής, και τις τροπικότητες καλλιτεχνικών-ερευνητικών πρακτικών. Τελικά, το παρόν εγχείρημα αφορά επεξεργασίες για τη σχεσιακότητα, την πολιτική της ευαλωτότητας, την υποκειμενοποίηση, την μαύρη φεμινιστική κριτική, την σχέση ηθικής και πολιτικής, τη δυνατότητα κοινωνικού και συμβολικού μετασχηματισμού, και την πολιτισμική κριτική. Παράλληλα αποτυπώνει και προτείνει διεπιστημονικούς διαλόγους που συνδέουν μεταξύ τους επιστημονικά πεδία όπως η φιλοσοφία και η κριτική θεωρία, η λογοτεχνία, η κοινωνική ανθρωπολογία, η τέχνη και η τεχνοεπιστήμη.

Τα ερωτήματα του ειδικού τεύχους αντλούν επίσης από πρόσφατα ερευνητικά προγράμματα που έχουν υλοποιηθεί ή υλοποιούνται στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας με εστίαση στο φύλο ή/και στις διαθεματικές μεθοδολογίες με την αναλυτική οπτική του φύλου. Αναφέρομαι στο ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Κέντρο Νέων Μέσων και Φεμινιστικών Πρακτικών στον Δημόσιο Χώρο» στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, με επιστημονικά υπεύθυνη την Ελπίδα Καραμπά και χρηματοδότηση από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (Ε.Λ.Ι.Δ.Ε.Κ), που μελετά τη σχέση τέχνης, φεμινισμού, και τεχνολογίας και στοχεύει στην παραγωγή λόγου, καλλιτεχνικού έργου, και παιδαγωγικών πρακτικών στα ζητήματα αυτά. Επίσης, στο ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Αντιγόνες: Σώματα της αντίστασης στο σύγχρονο κόσμο» στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, υπό την επιστημονική μου ευθύνη και χρηματοδότηση από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (Ε.Λ.Ι.Δ.Ε.Κ), που με αφορμή τις

μετααποικιακές και έκκεντρες σύγχρονες επιτελέσεις της Σοφόκλειας Αντιγόνης μελετά την πολιτική αντίσταση στις συνάψεις με το φύλο, τη φυλή, την εθνότητα, και το ανήκειν στις σύγχρονες διεθνικές συνθήκες ετερότητας, βιοπολιτικής, βίας, και εκτοπισμού. Επιπρόσθετα, στο ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Φύλο και εθνικότητα στην ελληνική λογοτεχνία της εργατικής τάξης», με επιστημονικά υπεύθυνη την Βασιλική Πέτσα και χρηματοδότηση από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (Ε.Λ.Ι.Δ.Ε.Κ), που διερευνά τις συναρθρώσεις της λογοτεχνίας με το φύλο, την τάξη, και την εθνότητα. Τέλος, στο ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «g*raideia» στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, με επιστημονικά υπεύθυνη την Άννα Χρονάκη, που εστιάζει σε θέματα που αφορούν το φύλο και την παιδαγωγική. Τέλος, ένα ακόμη σημείο αναφοράς του παρόντος ειδικού τεύχους είναι η «ΦυλοΠαιδεία», η πρώτη ελληνική ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια που αναλύει όρους που αφορούν τις σπουδές φύλου. Η πλατφόρμα δημιουργήθηκε από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών με την επιστημονική ευθύνη και επιμέλεια των Βασιλική Δενδρινού και Ευγενία Σηφάκη.

Πώς συνεχίζουμε να επιβιώνουμε παρά τη συστημική αδικία στον κόσμο μας, αλλά και λόγω της επανορθωτικής δυνατότητας που από κοινού διαμορφώνουμε, και που δεν μπορεί παρά να περνά μέσα από τις συντροφικές και αλληλέγγυες σχέσεις; Το ειδικό αφιέρωμα κλείνει με το ποίημα της Φοίβης Γιαννίση «Ναυτίλος έρμα. Για τη Μάτση Χατζηλαζάρου», που διερευνά τις δυνατότητες μορφών και ιχνών επαναληψιμότητας μέσα στην ιστορία της ποιητικής γραφής ξαναγράφοντας το ποίημα «Ναυτίλος έρμα» της Μάτσης Χατζηλαζάρου, μιας πρωτοποριακής ποιήτριας που έφυγε από τη ζωή το 1987. Όπως καταθέτει η Γιαννίση, η γραφή της τροφοδοτείται από τους στίχους της Χατζηλαζάρου που ενσωματώνονται στους δικούς της: «με τα λόγια της λόγια μου». Το ποίημα της Γιαννίση δεν αφορά μόνο τις διαδρομές της επανεγγραφής και της μεταφρασσιμότητας, αλλά δείχνει προς μια πιθανή επανάκτηση της χαμένης ουτοπίας των δημιουργικών σχέσεων. Τι σημαίνει η απροϋπόθετη ανοιχτότητα στην απρόσμενη επίσκεψη της άλλης, που ως «η απύσχα εκείνη» δεν είναι ποτέ ακριβώς εδώ, ορατή και αναπαραστάσιμη; Η Γιαννίση διανοίγει έναν χώρο συνύπαρξης και προτείνει μια ποιητική σωματικότητα που καθιστά δυνατή την εγγύτητα με το άλλο σώμα («εγώ το σώμα της το σώμα μου»), όπως

και την εγγύτητα με το ζωικό, και μη ανθρώπινο. Κεντρική αναφορά και στα δύο ποιήματα είναι ο ναυτίλος, «μεγαλόπρεπος πάνω στο τραπέζι. τραπέζι τής γραφής της», «κοχύλι άσπρο και πυρρό, παλιό κέλυφος ζώου με φροντίδα». Εν τέλει, επινοώντας τρόπους συνύπαρξης στον κόσμο μέσω της ποίησης και της ποιητικής ανάγνωσης, η Γιαννίση αναζητά τρόπους ζωτικής σύνδεσης μεταξύ μας, και με άλλους οργανισμούς σε αυτόν τον κόσμο, που ξεπερνούν τα σύνορα και κρατούν ζωντανή τη σκέψη του πώς να ζήσουμε μαζί.

Εν κατακλείδι, οι Σπουδές Φύλου δεν επεξεργάζονται μόνο θέματα που αφορούν το φύλο και τις διαθεματικές του συνδέσεις αλλά αποτελούν κομβική συμβολή στο πανεπιστήμιο προσφέροντας εργαλεία για να αναγνωρίζουμε τις κοινωνικές διακρίσεις και να εμβαθύνουμε στο πώς εγκαθιδρύονται και αλλάζουν. Ερμηνεύοντας πρακτικές, αναπαραστάσεις, δομές, και νοητικές κατασκευές που αφορούν την κοινωνική πραγματικότητα μας προσανατολίζουν στον κόσμο με τρόπο που είναι τοποθετημένος και ευαίσθητοποιημένος. Αναδεικνύοντας και αναλύοντας τις σχέσεις εξουσίας που περιθωριοποιούν υποκείμενα και τις κοινότητές τους, αυτό το κριτικό πεδίο γνώσης και πεδίο κριτικής της γνώσης παρεμβαίνει στις δυτικοκεντρικές παραδόσεις των έμφυλων, φυλετικών, και ταξικών προνομίων που διαπερνούν την ιστορία του Πανεπιστημίου. Καθώς αναλύουν τον κόσμο επισημαίνοντας τις ιεραρχίες και τους αποκλεισμούς του, οι Σπουδές Φύλου ενεργοποιούν τρόπους παρέμβασης στις κανονιστικές διαμορφώσεις του παρόντος και διερευνούν τι είδους δίκαιους μετασχηματισμούς του κόσμου μπορούμε να φανταστούμε και να υλοποιήσουμε. Στην σύγχρονη συγκυρία, η παρουσία των Σπουδών Φύλου στο ελληνικό δημόσιο πανεπιστήμιο λειτουργεί ως το μετωνυμικό σημείο του ευρύτερου κοινωνικοπολιτικού ριζοσπαστισμού (Γιαννακόπουλος & Καντσά, 2021).

Ευχαριστίες

Εκφράζουμε τις ολόθερμες ευχαριστίες μας πρωτίστως στη Φοίβη Γιαννίση, στην Αλίκη Θεοδοσίου, στο Μελ Καλφαντή, στην Ελπίδα Καραμπά, στη Νάνσυ Κατράκη, στη Μαρίτα Παπαρούση, στην Πένυ Πασπάλη, στον Βασίλη Πετικά, στη Βασιλική Πέτσα, στον Γιώργο Προδρόμου, στην Κατερίνα Σπανοπούλου, στην Άννα Χρονάκη, και στη Βάλια Παπαστάμου, που μας εμπιστεύτηκαν τα κείμενά τους. Ευχαριστούμε την Ελένη Ανδρέου, την Ίριδα Λυκουριώτη, τη Χριστίνα Ρούσση, και την Άννα Χρονάκη που στήριξαν το παρόν εγχείρημα. Η ευγνωμοσύνη μας είναι μεγάλη για τη φοιτητική συμβολή στην ενεργοποίηση κομβικών συζητήσεων στα μαθήματα και στο πλαίσιο πτυχιακών και διπλωματικών εργασιών και διδακτορικών διατριβών, που βρήκαν επιπλέον χώρο στο παρόν ειδικό τεύχος. Η Αλίκη Θεοδοσίου και η Μαρία Καμπίτση μας πρόσφεραν γενναιόδωρα την πολύτιμη βοήθειά τους με τη γλωσσική επιμέλεια του τεύχους και τις ευχαριστούμε από καρδιάς. Τέλος, ευχαριστούμε το *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* για τη φιλοξενία, και ιδιαίτερα την Πηνελόπη Βέργου για την ενθάρρυνση, την ευγένεια και την άψογη συνεργασία.

Βιβλιογραφία

- Αβραμοπούλου, Ε. και Παπαγαρουφάλη, Ε., *Κριτική δημόσια ανθρωπολογία και σπουδές φύλου*, επιμ., Τόπος, Αθήνα, 2024.
- Αβραμοπούλου, Ε., και Χαλκίδης, Π., «Εισαγωγή: Κριτική θεωρία και σεξουαλικότητα» στο *Αντι-κείμενα σεξουαλικότητας: Κριτικές θεωρίες, διεπιστημονικές αναγνώσεις*, επιμ., Αβραμοπούλου, Ε., και Χαλκίδης, Π., Τόπος, Αθήνα, 2022.
- Αθανασίου, Α., *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, επιμ., Νήσος, Αθήνα, 2006.
- Ahmed, S., *On Being Included: Racism and Diversity in Institutional Life*. Duke University Press, 2012.
- Βαρίκα, Ε., *Με διαφορετικό πρόσωπο: Φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Κατάρτι, Αθήνα, 2000.
- Bhambra, G., Gebrial D., and Nişancıoğlu, K., *Decolonizing the University*, Pluto Press, Λονδίνο, 2018.
- Brown, W., *Edgework: Critical Essays on knowledge and politics*, Princeton University Press, Princeton, 2005.
- Butler, J., *Ποιος φοβάται το φύλο;*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2025.
- Butler, J., *Αναταραχή φύλου: Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.
- Butler, J., & Αθανασίου Α., *Απαλλοτρίωση: Η επιτελεστικότητα στο πολιτικό*, μτφρ. Α. Κιουπκιολής, Τόπος, Αθήνα, 2016.
- Carastathis, A., *Intersectionality: Origins, Contestations, Horizons*, University of Nebraska Press, Νεμπράσκα, 2016.
- Γιαννακόπουλος Κ. & Καντσά, Β., «Εισαγωγή: Η ακαδημαϊκή εμπειρία του φύλου. Μια αναστοχαστική προσέγγιση με αφορμή ένα Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου», στο Κ. Γιαννακόπουλος και Β. Καντσά, επιμέλεια αφιερώματος, «Η ακαδημαϊκή εμπειρία του φύλου», *φεμινιστικά/feministiqá #4*, Φθινόπωρο 2021. Διαθέσιμο στο: <https://feministiqá.net/i-akadimaiki-empeiria-tou-fylou/>
- Crenshaw, K. W., «Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Anti-discrimination Doctrine Feminist Theory and Antiracist Politics», *University of Chicago. Legal Forum, Volume 1989, Issue 1*.
- Derrida, J., «Women in the Beehive: A Seminar with Jacques Derrida», *differences* (2005) 16 (3): 139–157.
- Ζαββού, Α., «Η φεμινιστική προβληματική της διαθεματικότητας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 156, 2021, σ. 55-86.
- Fanon, F., *The Wretched of the Earth*, μτφρ. Richard Philcox, Grove Press, ΝέαΥόρκη, 2004.
- Σίγκμουντ Φ., Πένθος και Μελαγχολία, μτφρ. Ν. Χρηστίδης, Principia, Αθήνα, 2015.
- Haraway, D., «Τοποθετημένες γνώσεις: Το ζήτημα της επιστήμης στον φεμινισμό και το προνόμιο της μερικής οπτικής», στο Ελπίδα Καραμπά και Ίρις Λυκουριώτη (επιμ.), μαζί με την ερευνητική ομάδα των Ιωάννας Ζούλη, Βάλιας Παπαστάμου, Κώστα Στασινόπουλο και Μαριάννας Στεφανίση, *Φεμινιστικές Θεωρίες, αισθητικές πρακτικές και παγκοσμιοποιημένες τεχνολογίες*, μτφρ. Δ. Σαλαμπάσης, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, 2021.

- Λαδά, Σ., Μιχοπούλου, Α-Ε., Παντούλη, Ο., και Σαββίδου, Γ., *Η ομάδα γυναικείων σπουδών ΑΠΘ (1983-2003): Αφιετηρίες, διαδρομές, αναπλαισιώσεις*, Εκδόσεις University Studio Press, Αθήνα, 2024.
- Λυκουριώτη, Ι., «Σημειώσεις από την περιφέρεια: Οι προοπτικές μιας απολαυστικής μαχητικότητας, φεμινιστικής, τεχνοαισθητικής, και τεχνογεωγραφικής» στο Ελπίδα Καραμπά και Ίρις Λυκουριώτη (επιμ.), μαζί με την ερευνητική ομάδα των Ιωάννας Ζούλη, Βάλιας Παπαστάμου, Κώστα Στασινόπουλο και Μαριάννας Στεφανίση, *Φεμινιστικές Θεωρίες, αισθητικές πρακτικές και παγκοσμιοποιημένες τεχνολογίες*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, 2021.
- Ντερριντά, Ζ., *Το Πανεπιστήμιο άνευ όρων*, μτφρ. Β. Μπιτσιώρης, Εκκρεμές, Αθήνα, 2004.
- Spillers, Η., «Παιδί της μάνας μου, ίσως και του πατέρα μου': Αμερικανικό εγχειρίδιο γραμματικής», μτφρ. Ι. Πεντάζου και Β. Αργυρόπουλος, *φεμινιστιά/feministιά*, τεύχος 6, 2023.
- Woolf, V., *Τρεις Γκινέες*, μτφρ. Μ. Αναγνωστοπούλου, Μπαρμουνάκης, Θεσσαλονίκη, 2017.

Σύνδεσμοι

- Ιδρυματικό Σχέδιο Δράσης για την προώθηση της Ισότητας των Φύλων, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2022. Διαθέσιμο στο:
https://www.uth.gr/sites/default/files/contents/2022/PTh%20ISDIF%20Panepistimio%20Thessalias_Idrymatiko%20Shedio%20gia%20tin%20Isotita%20ton%20Fylon_1740324120.pdf
- Διατμηματικό Πρόγραμμα Σπουδών για θέματα Φύλου και Ισότητας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2003-2008. Διαθέσιμο στο: <http://www.gender.uth.gr/prog1.php>
- Κέντρο Νέων Μέσων και Φεμινιστικών Πρακτικών στον Δημόσιο Χώρο / [Centre of New Media and Feminist Public Practices](#), Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, από το 2018. Διαθέσιμο στο:
<https://www.centrefeministmedia.arch.uth.gr/>
- Αντιγόνες: Σώματα της αντίστασης στο σύγχρονο κόσμο / *Antigones: Bodies of resistance in the contemporary world*, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας, και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, από το 2020. Διαθέσιμο στο: <https://antigones.gr/>
- g*paideia, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, από το 2020. Διαθέσιμο στο: <https://g-paideia.ece.uth.gr/gp/>
- Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Φύλο, Πολιτισμός και Κοινωνία», Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Διαθέσιμο στο: <https://www.sah.aegean.gr/postgraduate/pms-fylo-politismos-kai-koinonia/>
- Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Φύλο, Κοινωνία, Πολιτική» Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Διαθέσιμο στο: <https://ma-gender.panteion.gr/>
- Εργαστήριο Σπουδών Φύλου, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Διαθέσιμο στο: <https://www.genderstudies.panteion.gr/%ce%b5%cf%81%ce%b5%cf%85%ce>

https://www.fylopedia.uoa.gr/index.php?title=%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%83%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B4%CE%B1

Εργαστήριο: Πολιτισμός - Σύνορα - Φύλο, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: <https://cbg-lab.uom.gr/>
Ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια για θέματα φύλου «ΦυλοΠαιδεία», ΕΚΠΑ. Διαθέσιμο στο: https://www.fylopedia.uoa.gr/index.php?title=%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%83%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B4%CE%B1

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Σπουδές φύλου: Μεθοδολογίες, θεωρίες, πολιτικές», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Διαθέσιμο στο: <https://www.eap.gr/education/postgraduate/biannual/spoudes-fylou/>

ⁱ Ένα σχετικό ερώτημα αφορά τις θεσμικές πολιτικές συμπερίληψης στο Πανεπιστήμιο: Τι συμβαίνει όταν το Πανεπιστήμιο υπόσχεται να εντάξει τη γλώσσα της συμπερίληψης; Ένα παράδειγμα συλλογικής προσπάθειας απόκρισης σε τέτοιου είδους θεσμικές πολιτικές με κριτική στάση στην αναπαραγωγή αφηγημάτων της «γυάλινης οροφής» είναι το Ιδρυματικό Σχέδιο Δράσης Ισότητας των Φύλων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, 2022-2025, https://www.uth.gr/sites/default/files/contents/2022/PTH%20ISDIF%20Panepistimio%20Thessalias_Idrymatiko%20Shedio%20gia%20tin%20Isotita%20ton%20Fylon_1740324120.pdf. Πόσο προωθητικές είναι τέτοιες υποσχέσεις ή μήπως ο εγκαινιασμός τέτοιων εγχειρημάτων λειτουργεί ως άλλοθι για τη συγκάλυψη διαφορετικών μορφών κοινωνικών διακρίσεων και ανισοτήτων; Με βάση έρευνα σε επιτροπές συμπερίληψης (diversity and inclusion committees) στη Βρετανία, η κοινωνιολόγος Σάρα Άχμεντ έχει αναλύσει στο βιβλίο της *On Being Included* (2012) την αντίσταση που συχνά προβάλλουν τα ιδρύματα και οι κοινότητες στο έργο των επιτροπών αυτών, παρόλο που αυτές είναι πια ένα αναγνωρισμένο και αδιαμφισβήτητο τμήμα της πανεπιστημιακής διοίκησης και της πανεπιστημιακής ζωής. Σ' αυτό το πλαίσιο, θέτει καίρια ερωτήματα σχετικά με τις μετασχηματιστικές δυνατότητες αλλά και τους περιορισμούς που φέρει η θεσμοθέτηση της ισότητας και της συμπερίληψης. Θα αναφερθεί ιδιαίτερα στο χάσμα ανάμεσα στις θεωρητικές διακηρύξεις για συμπερίληψη και στην πραγματική εμπειρία όσων στις πανεπιστημιακές κοινότητες βιώνουν τον αποκλεισμό.

ⁱⁱ Στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας υλοποιήθηκε το προπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Φύλου στο πλαίσιο της χρηματοδότησης Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ II, από τον Μάιο 2003 έως τον Δεκέμβριο του 2007, που στηρίχτηκε στη συνεργασία πέντε τμημάτων, και ειδικότερα του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης, του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης, και του Τμήματος Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού. Περιλάμβανε έναν ενιαίο κύκλο διεπιστημονικών μαθημάτων, κατανεμημένων σε τέσσερα ακαδημαϊκά εξάμηνα, και επιστημονικές δραστηριότητες που κάλυπταν πρακτικές ασκήσεις, σεμινάρια, συμπόσια και έρευνες πεδίου.